

„Za určitých okolností se zdá být používání dogmatických metod zakořeněno ve velmi silných motivech. Tyto motivy pečují o to, že systém teoretických přesvědčení, s pomocí něhož se určité osoby orientují ve světě, nabývá do značné míry charakteru „ochranné sítě“ proti hrožícím informacím, takže tato ochranná, zabezpečovací funkce dominuje nad funkcí orientační. Systém tedy působí selektivně nikoli ve směru informací pro systém relevantních, ale ve směru se systémem konformních informací. Tenduje se v daleko větší míře k tomu, sbírat potvrzující informace než všímat si odporujících informací, protože je možné vyvarovat se tímto způsobem nežádoucích kognitivních disonancí. To tedy znamená, že se praktikuje metoda pozitivního ospravedlňování, nikoli metoda kritického zkoušení, jež je zaměřena právě na relevantní informace, které jsou s dosavadními názory neslučitelné. Tomu odpovídají institucionální opatření v rámci možností, aby jejich členové byli imunizováni proti vlivu jiných názorů a nebezpečných informací... Poslušnost v duchovních otázkách se projevuje jako nejlepší cesta k upevnění omylu. Institucionální praktiky vyřazují konkurenci-ideji, brání vzniku alternativního řešení problémů, indoktrinují náboženské nebo sociální řešení. Nositele rolí vystupují s nárokem, že jsou výlučnými držiteli absolutní pravdy. Tyto praktiky mají jen ten vliv, že podporují intoleranci, úzkoprstost, ztrnulost, dogmatismus, fanatismus a zdržují duchovní i morální vývoj. Důsledky těchto postupů jsou do značné míry nezávislé na speciálním obsahu věroučných systémů, bráněných těmito postupy.“ (Hans Albert, Die Idee der kritischen Vernunft 1964, str. 25.)

Lidé v dvacátém století našeho letopočtu jsou biologicky titíž jako lidé, kteří žili dvacet století před našim letopočtem. Jedni i druzí žijí v oblasti žádostí, vášní, pocitů, společenských norem, jednání, výroby materiálních hodnot a určitých zákonů myšlení. Máme tedy se svými primitivnějšími předchůdci daleko více společných znaků, nežli si myslíme. Žijeme sice v jiné kultuře a v jiných společenských vztazích než lidé na úsvitu civilizace, ale jsme stále fyzicky titíž, máme biologicky obdobné potřeby. Cyklus zrození, růstu, dospělosti, stáří a smrti se opakuje, máme dosud starosti se zabezpečováním základních lidských potřeb a zabýváme se ve válkách. Člověk s sebou stále vleče konflikty minulosti, třídně antagonistických společností a stále sdílí hlavní existenciální rozpory, vlastní osobnosti člověka všech dob. To je třeba říci úvodem nemáme-li v úvaze nad místem vědy v socialistické společnosti podlehnout neodůvodněné víře ve všemohoucí sílu vědy, již se moderní člověk odlišuje tak výrazně od lidí nejvyspělejších kultur minulosti.

Společenský význam úlohy vědy a její místo v soudobé společnosti je nesporně novum dvacátého století. Ale uprostřed nadšení pro výsledky vědy, umožňující pronikat do vesmíru a na dno moří, nesmíme zapomenout, že věda nezrušila zatím žádnou ze základních existenciálních situací lidského druhu, že neodstranila ani války ani teror ani mučení, a že tedy i ten nejexaktnější vědec sdílí dále s člověkem minulosti řadu biologických rysů, psychologických vlastností a společenských vazeb, z nichž se ani díky vědě dosud nemůže vymknout. Máme-li chápat co věda opravdu může a co nemůže pro člověka udělat, máme-li vědět proč je pochybná bezmezná důvěra ve scientismus jako moderní ideologii, pak musíme o místě vědy v socialistické společnosti říci něco více, nežli že věda je výrobní silou, nadějí lidstva a prostředkem osvobození člověka.

VĚDA A HODNOTY

Ve všech současných společnostech i v minulých formacích se lidé v životě orientovali podle určitých hodnot, nějakým způsobem vyráběli, sdružovali se ve vyšší celky a poznávali okolní skutečnost. Každý životní proces v každé společnosti obsahuje tři různé složky: hodnoty, poznání a praxi. Tyto složky se v samém životě prolínají, ale musíme je v teorii pozorně odlišovat, nemáme-li se hrubě mýlit, zaměňující poznatek za čin nebo hodnotu, hodnotovou normu za poznanou skutečnost či program činnosti anebo konečně praktické jednání za poznávací proces nebo určování žádoucího cíle. Hodnoty, poznání a praxe se neustále ovlivňují, avšak ztrácet se zřetele jejich specifiku znamená zatarasit si cestu k poznání jejich významu a zejména k pochopení možností vědy v naší společnosti.

Oblast hodnot byla dlouho oblastí náboženství a filosofie, kam obtížně pronikaly základní světské a materialistické myšlenky, natož objektivní věda. Předpoklad nadpřirozeného světa a nesmrtelné duše je součástí téměř všech hodnotových soustav světových názorů starších kultur. Teprve v relativně nedávné době byly vytvořeny masové, buržoasně-demokratické ideologie, které byly vytvořeny na světských, pokrokových a skutečnosti blízkých základech. Ale hodnoty byly i dále určovány vírou: vírou v hodnotu rovnosti, svobody a bratrství lidí, tedy určitými normami, které byly a priori postaveny před historický proces jako cíle, k nimž se měly údajně vyvíjet dějiny světa. Hodnota má vždy povahu normy, ideálu, orientace, cíle, přesvědčení, projektu, týká se budoucnosti, ne skutečnosti. Zjišťuje, že něco má být, ne že něco je, je normativní a ne empiricky objektivní. Tím hodnota přesahuje pouhý vědecký popis, transcenduje ryzí vědu a zasahuje nutně oblast základních lidských cílů, jež jsou tak důležité pro každou společnost. Musíme tedy pozorně odlišovat normativní hodnotící soudy, zjišťující, že něco má být takové či onaké, a asertorické čili zjišťující soudy, jež tvrdí, že něco je nebo není. Nedodržuje-li vědec tento rozdíl, který je rozdílem mezi vědou a jinými formami vědomí, pak nutně dochází k řadě nepochopení, pseudoprotblémů a zmatků. Věda sice nikdy není zcela prostá hodnotících soudů, ale přece jen její postupy jsou optimálně oproštěny od normativních a teleologických zřetelů, jsou objektivní.

Zjišťují co je a co není, každý takový způsob myšlení, jenž uvažuje z hledisek co být má a nemá, považuje většina vědců za oblast filosofie, umění, náboženství, politiky — ne však za vědu samu. Věda tedy není filosofie, ať k sobě mají jakkoli blízko, a filosofie není věda, protože norma není skutečnost, a protože hodnota je akt lidského přesvědčení či víry, ale nikoliv poznatek. Hodnota je vyvozena z poznání, ale zároveň je právě tak určena touhou, předsudkem, emocemi atd.

Buržoasně demokratické ideologie představovaly směs hodnot, poznání a praktických zájmů, podobně jako všechny ostatní velké náboženské ideologie minulosti. Na rozdíl od nich byla oblast poznání přírody i společnosti daleko širší, nadpřirozená motivace jednání byla téměř zcela odstraněna a hodnoty měly světský charakter. Tento podstatný pokrok oproti předchozím staletím byl ve dvacátém století urychlen dvěma rozhodujícími fakty: masovým rozšířením socialistické ideologie a exponenciální křivkou probíhajícím růstem lidského poznání. Společenské vědomí vyspělých kultur dvacátého století se pronikavě mění, protože vědecké poznání (věda) zaujala dominující postavení v každé moderní ideologii, v každém světovém názoru a přísluší jí právě onen centrální význam, jež měla v antice filosofie nebo ve středověku náboženství. Světové názory (filosofie) lidí naší doby jsou radikálně sekularizovány, zesvětštěny, scientifikovány, zvědecktěny. Masové ideologie dvacátého století se tedy opírají nebo se snaží opírat o vědu, činí tak v různé míře a spojují objektivní poznání vědy s různými hodnotovými stupnicemi a různými prakticko-politickými cíli. Ale bez ohledu jaké politické cíle, hodnoty nebo pahodnoty daná společnost sleduje, věda si získává svůj centrální význam ve vědomí lidí, protože bez tohoto významu není možná moderní průmyslová společnost, kapitalistická nebo socialistická. Tím vzniká zároveň dojem, že v dané ideologii, filosofii, světovém názoru, mají povahu objektivního, vědecky fundovaného zjištění i hodnoty nebo praktické cíle, což ovšem vůbec nemusí být pravda.

Exaktní poznatky přírodovědy třicátých let mohly být zapojeny jak do demokratické ideologie Spojených států, tak do fašistické ideologie nacistického Německa, tak do sovětské ideologie SSSR, dostávajíce vždy odlišný společenský význam spojením s politickými cíli a filosofií hodnot toho kterého společenského řádu. Věda a vědci byli mnoha vztahy spojeni s politikou a filosofií těchto států, ale to nemění nic na faktu, že objektivní proces přírodovědeckého poznání byl tentýž v laboratoři komunisty, demokrata nebo nacisty. Vědecký proces byl a je odlišný od hodnotících soustav filosofií, masových ideologií a prakticko-politických zájmů. To není propagace „čisté vědy“, ale prosté zjištění, že dodržuje-li zdravý rozum pravidla logiky a vědecké metody, dochází k obdobným výsledkům.

Vztah hodnotící a poznávací, subjektivní a objektivní složky ve vědecké metodě je velkým, otevřeným problémem sociologie vědění, filosofické teorie poznání i empirických teorií. Zda hodnoty patří do vědy nebo ne, přesněji do jaké míry je má vědec respektovat či jaký je optimální vztah mezi nimi, to je jedna z nejspornějších otázek mezi vědci samými. Avšak bez ohledu na tento spor o lidskou hodnotu vědy vzniká dnes obecně rozšířený názor, že

věda je nadřazena všem ostatním formám vědomí, že tedy ona vše vyřeší a že vzestup poznání zbaví lidstvo všech obtíží. Kdyby však věda mohla v životě člověka nahradit jak hodnoty, tak praxi, kdyby tedy nesporně zjistila co je a co není cenné, co je třeba a co není třeba dělat, pak by se člověk proměnil v mechanickou hračku, v robota bez zodpovědnosti volit *své vlastní* hodnoty, ručit za *své vlastní* jednání, byl by zbaven svého nejvýznamnějšího polidšťujícího znaku — faktu, že je tvůrcem hodnot, tvůrcem smyslu svého jednání. Redukovat život jednotlivce nebo společnosti na život, jenž by byl vyčerpateľný objektivním poznáním vědy, znamená zničit základní hodnotu evropského humanismu, podle něhož je člověk svoboděn. Věda nikdy nebyla a ani dnes není nadřazena jiným formám vědomí, tím méně životu, protože vedle lidského poznávání existují nejen sféra umělecké tvorby a poetického tajemství, ale i sféry citu a jednání, jež přesahují pouhý poznávací proces. Věda by se mohla stát sama centrální hodnotou člověka a pohltnout tak tradiční sféru hodnot jen tehdy, kdyby centrální hodnotou člověka přestal být člověk sám. Scientismus jako supervědecká ideologie je stejně nepřátelský člověku jako každá jiná jednostranná pověra.

Všechny tři vlivné soudobé filosofie, která nacházejí masovou odezvu v soudobém světě, marxismus, thomismus i existencialismus, nesdílejí proto ploše scientistické nadšení a považují vědu v celkové názorové soustavě sice za tak či onak rozhodující složku vědomí moderních lidí, ale podřizují ji nějaké hodnotě, jež sama nemá povahu vědy, ale projektu, cíle, zájmu, prostě řečeno, podřizují vědu životu a určují jí tedy ono místo, jaké jí skutečně patří. Marxisté spojují vědecké poznávání s důvěrou v hodnoty budoucí společnosti. Existencialisté se chovají k vědě krajně zdrženlivě a podřizují ji konkrétnímu lidskému existování. Konečně tomisté nebo jiné nábožensky motivované filosofie vidí skepticky vědu jednak jako hodnotu podřízenou člověku, jednak jako pouhé dílo člověka oproti božímu dílu světa a kosmu. A právě proto, že v pohledu filosofů není věda účelem sama o sobě a že je začleňována do svého lidského kontextu, mohou právě filosofové oprávněně zdůrazňovat, že funkce vědy nelze směřovat s hodnotami, ani s jejím praktickým využitím nebo zneužitím. Věda má vedle své poznávací (kognitivní) funkce i svou prakticky nesmírně závažnou prognostickou (předvídavou) funkci. To znamená, že vědec zodpovídá přímo za způsob využití svého objevu. Věda poznává, nerozhoduje. Vědec zjišťuje, bádá, ale nezodpovídá přímo a sám za společenskou funkci objevu, protože za společenskou praxi lidí odpovídají všichni lidé a ne jen vědci. Kdyby tomu bylo naopak, byli by geniové atomové fyziky masoví vrazi, a ne dobrodinci lidstva. Vědec ručí za pravdivost poznané pravdy, za myšlenku, ne za její osudy v dějinách. Praxe verifikuje nemilosrdně myšlenky filosofů a vědců konfrontací se skutečností, ověřuje pravdivost ideje společenskou užitečností bez ohledu na jakékoli názory a zkouší tak vědecké poznatky i hodnotové systémy v samém procesu lidského existování.

Nejkomplikovanějším aspektem postavení vědy v socialistické společnosti je vztah vědy ke společenské a výrobní praxi, především proto, že filosofická problematika hodnot a teoretická otázka objektivitý poznání jsou daleko jednodušší nežli oblast praktického uplatňování vědeckých poznatků ve společenském životě. Teprve v praktickém kontextu se též objevuje závažná otázka vztahu vědy k výrobě a veřejnému životu, protože teprve v praxi začínají teoretické poznatky bezprostředně ovlivňovat celé společenské skupiny lidí a dotýkat se jejich každodenních zájmů. Specifickým rysem socialistické společnosti je mimo jiné výsadní postavení, jakého se dostává vědě ve společenském vědomí. Věda je prohlašována za výrobní sílu, cíle společnosti jsou motivovány „vědecky“, také řízení společnosti usiluje o vědecký ráz a technice jako užité vědě je věnována značná pozornost. Socialistická společnost považuje vědu a světový názor na ní zbudovaný za závaznou doktrinu a usiluje o to, aby věda se šířila mezi pracujícími. Srovnáme-li však tento program se skutečností, pak vztah vědy a praxe se nejeví tak idylicky.

Nejvážnějším nebezpečím vědy je vždy její byrokratizace, to jest takové řízení vědeckých orgánů a záležitostí, které nevytváří místo individualitě vědce, nepodporuje fantazii, iniciativu, aktivitu, blokuje ideové klima svobody vědy, nečiní místo tvořivé myšlenky. Tempo vědeckého pokroku a tudíž produktivity vědecké práce je přímo závislé na relativní svobodě bádání. A proto největším zločinem proti vědě je byrokratické šikanování, administrativní praktiky a mocensko-prestižní zřetele, které někdy pronikají do vědeckých institucí proti vůli vědců samých. Samozřejmě, nástrojem těchto vědě cizích tendencí jsou lidé, kterým zpravidla chybí jak odborná kvalifikace, tak náležitý prestiž a kteří se snaží mimovědeckým způsobem zvládat problematiku, na jejíž řešení nestačí. Za těchto okolností trpí tvořivé klima vědeckého ústavu, vědecký pracovník se dostává do situace manipulativního článku soustavy, stává se připravovatelem a dílčím řešitelem vědeckého problému pro renomovaného sběratele státních cen. Autoritativní duch kasáren tlumí jakoukoliv kritiku a objektivní výsledky pracovníka jsou podřízeny mimovědeckým úvahám. Byrokratizace vědy nemůže ovšem zničit tvořivé poznání, ale může je značně podvázat. Tak je známo z dějin atomového výzkumu, že na počátku světové války měli největší šance na vynález atomové zbraně sovětsí fyzikové díky mezinárodní spolupráci antifašistů, pak Němci, kteří připravovali dlouhodobé pokusy s těžkou vodou a nejmenší šance měli Američané. Značně opožděná iniciativa a příznivé ideové klima umožnily však americkým atomovým vědcům získat náskok a předstih, který měl světodějně důsledky. Co by znamenala atomová bomba v rukou fašistů?

Druhou hlavní překážkou jsou materiální nesnáze, přesněji technicko-ekonomické, nikoli finanční nedostatky. Velkorysé zabezpečování vědy nepomáhá, jestliže materiální základna, jež spoluurčuje tempo rozvoje vědy, neodpovídá posledním požadavkům vědy a techniky. Zdoluhavost některých procedur, technické nesnáze a nedostatečná koncentrovanost investic způsobují disproporce

v plnění státních plánů výzkumu. Moderní metoda vědecké práce je stále závislejší na materiálních možnostech a předpokladech, jež jsou samy o sobě velmi nákladné. Tím je nutnější zodpovědné plánování centrálních úkolů, které by vycházelo z mezinárodní úrovně vědy, které by zabezpečilo podstatně hlubší koordinaci a specializaci výzkumných ústavů a zejména by naprosto otevřelo i okna vědeckých ústavů do světa a dveře vědcům do zahraničí, alespoň v té míře, jako je to dopráno fotbalistům. Kontakt se světovou vědou — a to kontakt trvalý, plynulý a současný — je dnes jednou z předběžných podmínek, bez níž se stává vědecké úsilí nejen „objevováním Amerik“, ale stává se mrháním produktivní energií a penězi. Pasové bariery mezi socialistickými zeměmi obtížnost styků se západními vědci, a ostudný stav společenskovo-vědních knihoven ještě stupňují překážky, v nichž se vědec malého národa ocitá už ipso facto, že není spojen s některým mezinárodně věhlasným centrem vědeckého života, a že fakticky nemá možnost studovat v zahraničí. Právě na tomto poli správy by se měla podle předpokladů vědy uplatnit iniciativa řízení *vědeckého života*, která zatím se rozptyluje na řízení *lidí*.

Oba tyto hlavní soubory jevů, zdržujících rozvoj vědy, se týkají hlavně praxe uvnitř vědeckých ústavů. Daleko podstatnější pro společenský život jsou však ony vztahy, jimiž je věda spojena přímo s výrobní praxí a veřejným životem socialistické společnosti. Vztah vědy a praxe není stále uspokojivý, protože představitelé výrobní praxe nebo společenských institucí chápou službu vědy společnosti příliš krátkodobě a úzce jako službu okamžité potřebě, instituci, skupině nebo osobnosti. Kromě toho očekávají často od vědy hotové odpovědi, praktická řešení a přímé podněty výrobní povahy, ačkoli takovýmto nárokům nemůže vyhovět ani aplikovaný výzkum, natož výzkum základní. *Vědec neslouží praxi tím, že je bezprostředně užitečný, ale tím, že myslí.* V tomto tkví jeho spojení se společenským životem a s potřebami výroby, kdežto zavádění vědy do výroby a společenské praxe je širší proces, v němž se poznání stýká s řadou dalších, mimovědeckých zřetelů. Rozhodující vliv a moc není v tomto procesu už v rukou vědců, na straně vědců, ale v rukou představitelů výroby a společenských zájmů, kteří nesou také plnou zodpovědnost za nedostatky v uplatnění vědy. Společenská praxe se ovšem vždy opožďuje za výsledky vědy, avšak to neznamená, že by bylo možné odůvodnit výrobní postupy nebo společenskou praxi, která kulhá za vědou několik desítek let případně několik století. Ve vztahu vědy a praxe zůstává praxe mnoho dlužna vědě.

Praktický příklad živé potřeby hlubšího uplatňování teoretických poznatků na společenský život poskytují současné diskuse o systému ekonomického řízení. Zde se také dobře ověřuje, jak hodnoty, poznání a praxe — které jsme z metodických důvodů rozlišovali — se stávají v procesu uplatnění poznatků strukturálním celkem, v němž filosofický předpoklad, určení politického cíle a objektivní poznání daného stavu splývá v celostní tvar. Přitom do praktického uplatnění společensko-vědního názoru do života vcházejí zároveň poznatky rozmanitých věd, zdánlivě ryze ekonomický problém se stává otázkou sociologie, filosofie, techniky i psychologie práce. Tak se nám potvrzuje, že původní jednota lidské aktivity, poznání a mravních hodnot, tato celistvá struk-

tura společenského vědomí a praxe je nadřazena kterékoliv izolovaně vzaté složce, ať je jím krajní scientismus, odmítající filosofii, spekulativní filosofie, pohrdající empirií věd nebo bezmyšlenkovitá praxe, odmítající obojí typ myšlení.

Otázka ekonomického systému řízení je velmi důležitá. Je třeba jistě dát přednost využívání hodnotových kategorií před upevňováním administrativně direktivního řízení. Ale přece se rozhodující problematika v ekonomickém způsobu položení otázky ztrácí. Systém ekonomického řízení je totiž druhotný a odvozený, zatím co rozhodující je problém, jak v socialismu zabezpečit pravé humanistické poslání výrobní aktivity a politické činnosti člověka. Důležité je, aby celý systém byl humánním prostředím, jež uspokojuje potřeby člověka a umožňuje růst jeho osobnosti. Cílem socialistické společnosti není jen fungující ekonomika, ale proměna člověka, růst nového historického typu lidí. Ekonomické zřetělení nabývají převahy nad tímto základním smyslem socialistického hnutí jen tehdy, když dochází k filosofické deformaci smyslu socialismu. Je nepravděpodobné, že by administrativně direktivní řízení mohlo přispět právě v rozhodujícím ohledu — rozšíření lidské svobody v mezích socialistického společenského řízení — k ekonomickým cílům socialismu. Ale i alternativní návrh je třeba podrobovat filosofickému kritériu, protože uplatnění hodnotových ekonomických kategorií může snad zabezpečit širší blahobyt, ale *jen uplatnění hledisek socialistického humanismu otevírá opravdu kvalitativně novou perspektivu naší společnosti*. Řízení ekonomiky a kultury je tedy klíčovou otázkou, jež by neměla být potlačována.

Politická a hospodářská organizace vyžaduje hluboké strukturální změny ve smyslu rozšíření socialistické demokracie a změny postavení člověka ve výrobním procesu. To znamená, že míra základních občanských práv musí být širší než v buržoasních demokraciích, nebo že musí mít formálně alespoň tentýž rozsah, což lze bez legislativních úprav dosáhnout energickým rozchodem s dědictvím období kultu osobnosti. Daleko nesnadnější je sama proměna ekonomických stimulů a širších souvislostí výrobního procesu, jež fakticky podvazují jak aktivitu výrobců, tak jednotlivých článků řízení. Rozmělňují zodpovědnost nebo ji centralisují, ale ekonomicky jsou v obou případech disfunkční, protože dosavadní institucionální vazby ekonomiky, politiky a kultury jsou organicky vadné a třeba je změnit. Dosavadní vazby ekonomiky, politiky a kultury se však opírají dosud o dvě filosoficky zásadně chybné myšlenky, které vznikly v období kultu osobnosti jako ideologický ekvivalent dnes již zavržené politické praxe. Prvním chybným předpokladem je pojetí společenského vývoje a tedy i ekonomického, politického a kulturního vývoje v mezích darwinskomechanistické představy, podle níž je vývoj unilineární. Postupuje pak podle *jedné* vývojové linie kupředu a reprodukuje tedy nutně vždy předchozí vývojové stupně, asi jako ontogentický vývoj jedince reprodukuje ve zkratce dějiny druhu (fylogentický vývoj). Novější věda však tuto představu nijak nepotvrzuje — dokonce ani v biologii ne — a přiklání se k představě o multilineárním vývoji, v němž růst, pokrok a řady změn mají povahu rozvětčování *mnoha* směrů, spolu s proměnami struktur a funkcí. Není jistě třeba rozvádět, jaké chyby

musejí vznikat ve společenském vývoji, je-li uplatňováno pojetí unilineárního přímočarého vývoje, jež chce opakovat model historických fází jiné společnosti a jež pak nahrazuje organickou tendenci společenského a ekonomického růstu administrativními tendencemi, jež mají společnost udržet v mezích nevhodného modelu. Katastrofální účinky této představy na ekonomiku — a pouhá *představa* může mít opravdu katastrofální důsledky — jsou stejně nezbytné, jako povytahování rostliny, jež se spontánně obrací za sluncem. Administrativní povytahování rostliny ekonomických a kulturních vztahů bylo vždycky chybné, ale nebylo schopno zahubit rostlinu, pokud bylo slabé. Jakmile však administrativní řízení se fakticky zmocňuje vývoje, rostlina ekonomicky či kulturně vadne, protože nemůže růst směrem, který jí není vlastní.

Druhá vadná představa se týká struktury socialistické společnosti. Je vlastně sociologickou, historikomaterialistickou aplikací vadného pojetí vývoje na danou politickou praxi. Každý historik přizná, že uvnitř jedné a téže společenské formace existuje celá škála variant společenských, ekonomických, politických a kulturních vztahů. Tak na příklad model otrokářské ekonomiky se natolik lišil v Indii, Číně, Egyptě, Babylonii, Řecku a Římě, že v téže struktuře otrokářské společnosti existovala jednou všemocná byrokracie čínských mandarinů, po druhé demokracie městských řeckých států, po třetí římská koloniální správa atd. Společenská struktura je *multiformní* v minulosti i nyní. Společenské vztahy dané formace nejsou dále nikdy výlučně feudální, kapitalistické nebo socialistické, jsou vždy historicky vzniklou rozmanitostí různých typů vztahů, přičemž ten nebo onen typ převládá. Historický materialista nepovytahuje rostliny, ale chápe dějiny a přizpůsobuje se jejich pohybu, ponechává prostor mnohosti struktur a funkcí. Musíme mít odvahu učinit to nejobtížnější: *podrobit naši kulturu i ekonomiku zdravému rozumu, jenž je předpokladem dialektiky*. Ekonomické a kulturní řízení zůstává i pak obtížné: bez uvedených filosofických předpokladů nemůže však být správné. Fungující rozum je předpokladem fungující ekonomiky.

ROZUM PROTI MÝTŮM

Evropské dějiny se liší od dějin jiných velikých světových kultur — čínské, indické, nebo arabské — mimo jiné též specifickými stránkami evropského myšlení. Ve vrcholných etapách dějin našeho kontinentu je patrné, že tradice kritického myšlení je tím, co vytváří kontinuitu filosofie starého Řecka, renesance, osvícenství a moderní vědy. Idea kritického rozumu, jež byla dlouho identická s tradicí materialisticky orientované filosofie, přijala ve své současné podobě novou tvářnost, protože se stala ideou *vědeckého myšlení*, zatím co varianty tradičních metafyzik se tak či onak vzdalují od idejí kritického rozumu, ve prospěch různých forem fideismu, praktikismu nebo pragmatismu. Veliká řecká, renesanční a osvícenská víra v rozum nachází tedy své pokračování v exaktně orientovaném způsobu myšlení, jenž je typický pro současnou přírodovědu.

Zároveň vstupuje myšlenka moderního racionalismu do stále zjevnějšího

sporu s moderními mýty, jež ovšem nemají prostoduchou podobu volnomyšlenkářských hádek o existenci boha, ale týkají se centrálních společenských otázek průmyslových států. Při tom vzniká během posledních dvou desetiletí nová konfigurace intelektuálních tendencí, jež se projevuje v různých kulturách různým způsobem, ale má jeden znak společný: učinit hledisko moderní vědy, tedy světonázorovou orientaci „scientismu“ předmětem kritiky filosofie i teologie. Kritická myšlenka je vykazována do jakýchsi „přiměřených mezí“, jak tradičně nábožensky orientovanými mysliteli, tak z druhé strany představiteli ideologických mechanismů. Vytváří se dojem, jako by kritické myšlení mělo být omezeno do prostoru vědeckých laboratoří, kde je lze trpět, ale nesmí překročit meze mocenského zájmu ideologických interpretátorů. Tím se ocitáme znovu u starého filosofického tematu vztahu rozumu a víry, jenž je dnes ovšem vyjadřován jako konflikt vědy s mytologiemi daleko modernějšími, nežli jsou staré představy o bozích. Máme-li chápat tento spor, musíme vědět, jaké jsou možnosti jeho teoretické kritiky z pozice důvěry v možnosti lidského rozumu, z pozice kritického racionalismu čili „scientismu“.

Jádrem konfliktu vědy s moderními mytologiemi je otázka všech otázek — pravda. Mýty průmyslových společností, jež jsou šířeny masovými sdělovacími prostředky jako mýty politické, morální, náboženské a jiné, jsou zakotveny v institucích, které mají prvořadý zájem na ospravedlnování daného sociálního zřízení, na obraně dané formy vlády a na trvání intelektuálního stavu — nikoli zájem na pravdě samé. Už ve společenské funkci, ve struktuře institucí tkví nezájem na nalézání pravdy, pokud tato pravda sama nemá funkcionální význam pro tyto instituce. Moderní mytologie úspěchu, peněz, slávy, moci nebo světovlády jsou institucionalizovanými ideologiemi, jež musí vystupovat jako názory „vědecké“, konformní s poznatky vědy, protože v jejich pseudovědecké „jistotě“ je jejich přitažlivost pro desakralizovaného člověka průmyslových kultur. Moderní mytologie se tedy stydí za svou mytologickou povahu, zakrývají svůj mimovědecký ráz, snaží se vytvářet iluzi konformity s hledisky kritické vědy. Avšak instituce, jež mytologiemi disponují, zasahují okamžitě mocensky, jakmile vychází najevo iluzivní charakter modernizovaných variant „opia mas“, jakmile moderní racionalista překračuje církví, státem, politickou stranou nebo jinou institucí tolerované „meze“ pravdy. Mytologie je právě v takovém případě ohrožována na nejcitlivějším místě, je zbavována své fiktivní pravdivosti, je zraňována na své Achillově patě. Povinností vědců je mířit pozorně na Achillovu patu, jež se odhaluje jako zranitelné místo tím lépe, čím rychleji Achilles běží. A stejně jako proklínání heretikové, vysmívání osvícenci nebo vědecktí objevitelé, nesmí se ani dnešní „scientista“ dát překvapit lavinami špíny, podlosti a intrik, jichž se mu dostane od institucí jako odměny za destrukci mýtů.*

Základní konflikt myšlenkových dějin našeho století tkví ve střetu způsobu myšlení o realitě, ve střetu metodologií a interpretací světa, ve střetu

* V dalším textu je uvedena stručná reprodukce velmi dobrého článku Hanse Alberta, *Die Idee der kritischen Vernunft*, Club Voltaire I., München 1963, viz též příspěvky Karla R. Poppera, Paula K. Feyerabenda a sborník *Theorie und Realität*, Hans Albert, Tübingen 1964.

rozmanitých forem ideologií s fakticitou nově vznikajících vztahů průmyslových kultur. Rozhodující rozdíl netkví však v odpovědi na některou z filosofických otázek, ale teprve v tom, *zda sám způsob myšlení je racionálně odůvodňován*, nebo zda je jen různým způsobem interpretováno dogma zjevené pravdy. Velcí myslitelé dvacátého století se liší metodologií myšlení nebo způsobem interpretace reality, přičemž poznatky jsou vystavovány kritickému posouzení. Institucionalizované mytologie zdůrazňují naopak vzájemné odlišnosti postojů v druhořadých obsahových otázkách, aniž připouštějí verifikaci svých předpokladů. Analytický pohled vědy odkrývá však analogické strukturální vazby všech masových mytologií, že totiž jsou *variantami zjevených pravd, jež nemohou být přezkoumávány kritickým myšlením*. Vědec se tedy ocitá před tímto nepřítelem, před nímž stáli Řekové i osvícenci — před nárokem určité instituce za zjevenou absolutní pravdu, postavenou mimo pochybnost. V běžné praxi se neklade tento konflikt v abstraktní podobě jako otázka konfliktu principů, ale jako daleko barvitější a dramatictější spor o právo na interpretaci poznatku či mýtu. Proti nároku vědy na kritické zkoumání skutečnosti stojí autoritativní interpretace zjevení, autoritativní výklad dogmatu, apriorní nárok instituce na konečnou pravdu, jenž eo ipso předpokládá *interpretační monopol*.

Nárok na závaznou interpretaci je nutnou součástí mytologie, je společenským předpokladem vlivu a funkce mytologie samotné. Vědecký názor na svět je naopak otevřenou soustavou verifikovatelných poznatků, a neuznává žádnou ze sfér poznání za a priori tabuizovanou nebo monopolizovanou nějakou sociální vrstvou. *Monopol pravdy je hrob pravdy*. Pro vědce jsou rozhodující otázky kladeny jako otázky nalézání nových pravd, jako kritika existující skutečnosti a nikoli jako pouhé variety interpretačních možností pravdy *dané*. Rozpor mezi kritickým myšlením a mytologií nabyt nové podoby, jakmile bylo díky sociologii a díky moderním teoriím rozpoznáno, že vazby mezi zjevenou pravdou, interpretačním monopolem a institucionální funkcí mýtů jsou strukturálního rázu. To znamená, že určité vazby existují bez ohledu na proměnlivý a rozmanitý ráz obsahu mytologií, bez ohledu na jejich moderně světský nebo archický tradiční ráz. Víra, obava z kritiky, nárok na neomylnost, vznik herezí a pronásledování kacířů, vynucování kázně a autoritářství, nekritičnost ortodoxie, strach z myšlenky, to jsou symptomy, jež nevycházejí z *obsahu* mytologií, ale ze strukturálních vazeb, jež jsou vlastní *každé* institucionalizované mytologii. Zároveň je pak nezbytně nutná hierarchie s nárokem na neomylnost, která výchovou dětí i dospělých vštěpuje věročné články a chrání je před kritikou. Proces poznání je pojímán jako poslušné osvojování tezí, jež jsou legitimovány charismatem autoritativních interpretátorů a privilegovaných vykladačů, kteří mají zároveň různé sankce k vynucení poslušnosti.

Z metodologického hlediska jsou jen dvě základní možnosti vytváření názoru na svět: buďto vytváříme své poznatky ve styku s vnějším světem a rozumově je zpracováváme, nebo je nám pravda o skutečnosti nějakým způsobem zjevována intuicí, kontaktem s numinozními silami, spojením s bohem, nebo institucí. Asi 30 000 let své prehistorie věřil homo sapiens druhé variantě a zjevená pravda byla základem jeho myšlenkové orientace i v relativně nedávných

myšlenkových soustavách posledních několika tisíciletí historické epochy. Teprve před několika staletími došlo v renesanci mezi nepočetnou inteligencí k pronikavé změně. V moderních filosofických směrech racionalismu a empirismu bylo zjevení radikálně demokratizováno. Pravda ztratila charakter nadpřirozeného daru, zjevení hodnoty přestalo být privilegiem určitého stavu, příslušenstvím funkce. Přístup k pravdě — často k náboženské pravdě — byl teoreticky otevřen každému. Myšlenka zjevení konečné, absolutní pravdy tím však nebyla opuštěna, byla jen demokratizována. Konečná pravda byla stále ještě legitimována: kritickým rozumem, lidskými smysly, ne už iracionální autoritou. Zůstala však víra v možnost dostatečného odůvodnění pravdy ze zdroje, jenž byl — jako smyslový zážitek nebo rozum — opět sám mimo pochybnost. Tím převzala moderní filosofie teologické dědictví zjevené pravdy, jež je překonáváno teprve moderním vědeckým kriticismem, jehož metodologie nepředpokládá *žádné danosti, ani poslední pravdy, vyňaté z kritiky*.

Mrtvé dědictví teologie ve spekulativní filosofii pochopil jako jeden z prvních onen myslitel, který řekl, že kdo se nevzdá filosofie, nevzdá se teologie, a jehož díla četl s nadšením mladý Marx. *Nebyl to Hegel, ale Feuerbach*, který první pochopil, že filosofie zůstává teologií, nestane-li se antropologií, a který jako první vyjasnil pravou povahu mýtů i jejich nutnou transformaci. Byla to však teprve moderní věda, která vytvořila gnozeologické a metodologické předpoklady vědeckému názoru na svět, a učinila teoreticky konec autoritativnímu myšlení zjevených dogmat, mýtů.

Stará forma myšlení a tradiční metoda interpretací zjevených pravd tím ovšem nezmizela ze světa. Přijala jen novější podobu, především v masových mytologiích. Tyto ideologie podrobují mytotvornému procesu právě přirozený opak mýtu — vědecký poznatek — a tím imunizují sílu pravdy. Méně radikálně postupují tradiční náboženské soustavy a současná teologie, které vzbuzují přesvědčení o mírové koexistenci vědy a víry, přesvědčení jako by existovala na vědě nezávislá oblast nedotknutelných věroučných pravd, vyňatá z možnosti kritického zkoumání. Prastaré hledisko dvojích pravd filosofie a teologie je obnoveno jako paralelita vědeckých a náboženských úvah. Vedle masových mytologií a náboženských soustav se však vyjímá nejparadoxněji hledisko onoho proudu současné filosofie, které varuje před kritickým extremismem, nihilismem a „scientismem“, aniž jsou jeho zastánci schopni poznat, že jejich vlastní teoretické základy jsou shodné s předpoklady teologie, a že by tedy bylo pro ně důsledné padnout na kolena před bohem náboženství nebo modlami mýtů.

Varování před nebezpečím scientismu, úsměšky nad „naivitou kritických racionalistů“ a preferování antivědeckých, intuitivních či spekulativních myšlenkových operací vychází přitom od oněch představitelů, jimž racionální mystika Hegelova systému kompenzuje vlastní rozpaky nad elementárními postupy exaktních věd. Neverifikovatelná tvrzení filosofických teoremát vytvářejí tak myšlenkový pendant téměř masovým mytologiím, proti nimž se anti-scientisté obracejí, reprodukujíce na opačném intelektuálním pólu společenských vztahů ideovou problematiku posvěcenou mytologií. Mytologové, ideologové, teologové

a filosofové stojí v pozoruhodné jednotě proti vědcům, proti tradici kritického myšlení, která vytvářela Evropu. Tím lépe. Institucionálně zakotvené uzavřené systémy a problémy oprávnění k interpretaci pravdy stojí v jednoznačném rozporu s otevřenými systémy verifikace pravdy a vědeckou metodologií. Dogmatismy zjevených pravd nejsou vyvráceny, jsou však podlomeny. Šance problémů mechanismy mýtů je přístupna každému kritickému intelektu. A to je počátek soumraku mytologií nových i starých.

(1964)

ЗНАЧЕНИЕ НАУКИ

Иван С в и т а к

Общественное значение науки — это новость двадцатого века; но люди с биологической точки зрения те же самые и наука не изменила ни одной из основных жизненных ситуаций человека, определяемых циклом: рождение, рост, взрослый век, старость. Безграничное доверие к науке, доверие к сциентизму, как современной идеологии очень проблематично и вытекает из ошибочного смешивания норм ценности, эмпирического познания и общественной практики. Результаты научных исследований не носят характер нормы и тем самым отличаются от находящегося под влиянием их значения способа мышления, характерного для философии, искусства, религии и политики, но не для науки. Сциентизм как супернаучная идеология точно так же вредна для человека как и всякое одностороннее суеверие. Философия не восхищается односторонне наукой, а подчиняет ее более широкому понятию смысла человеческого существования. Ученый отвечает за свою мысль, за правду, но не за ее судьбу. Только практика проверяет мысли, проверяет их полезность для общества и проверяет научные познания и системы ценностей в самом процессе человеческого существования. Общественная практика использования науки в жизни гораздо сложнее, чем философско-теоретические аспекты науки и ценностей. Специфической чертой социалистического общества является исключительная роль науки по отношению к общественному сознанию, ее характер производственной силы, экономического средства. Из этого вытекает опасность бюрократизации науки, ограничения свободы научного исследования функциональными аспектами. Однако, бюрократизация науки не может уничтожить творческое познание, но она может его в значительной мере затормозить в результате ограничения ее контактов с мировой наукой и сугубо практического понимания смысла познания. Ученый не тем полезен для практики, что он непосредственно приносит пользу, а тем, что он думает. Также изменения в области экономики не могут принести пользу не исходя из гуманизма. Здравый ум является необходимой предпосылкой здоровой экономики.

Ядро конфликта науки с современными мифами составляет вопрос всех вопросов — правда, которую современные мифы успеха, денег и власти должны скрывать, если только правда сама не имеет функционального значения для господствующей организации. „Десакрализованному“ человеку промышленной культуры навязываются при помощи массовых средств связи институциональные идеологии, создающие иллюзию конформизма с современной наукой. Но как только современный рационалист выходит за те рамки правды, с которыми еще согласна данная организация и пытается опровергнуть мифы, организация, использующая эти мифы, сразу же вмешивается силой своей власти. Аналити-

ческий взгляд науки вскрывает структурные отношения, общие для массовых идеологий и показывает, что эти идеологии являются вариантами догм явленных истин, которые не подвергаются критическому анализу разума, что они не имеют рационального основания. Поэтому мы встречаемся с восхвалением организации, которая является автором массовых идеологий, с претензией на монополию на их толкование, на авторитетное толкование догмы, на обязательность мифов. Научный взгляд на мир, наоборот, представляет собой открытую систему познаний, подвергающихся проверке. Монополия на правду наука считает могилой правды. Связь между явленной истиной, монополией на толкование мифов и функцией мифов как организации носит характер структуры, относительно независима от содержания мифов — идеологий, образует утвержденные организацией замкнутые системы и, как таковая, явно идет в разрез с открытыми системами проверки правды и научной методологии. Европейская традиция критического мышления, традиция науки, выступает против старых идеологий и философий и против новых мифов.

VALUE OF SCIENCE

Ivan Sviták

Social importance of science is a novelty of the twentieth century. But mankind always is biologically the same and science has not annulled, till this time, any basic existential situations of the human species, which are given by the cycle of birth, growth, maturity, and old age. An unlimited trust in science, a confidence in scientism as a modern ideology is very questionable and follows from an erroneous confusion of value norms, empirical cognition, and social practice. Findings of science are not normative and, thereby, they differ from such a way of thinking which is influenced by values, the latter being proper to philosophy, art, religion, and politics, but not to science. Scientism, as a super-scientific ideology, is equally adversary to man as any other one-sided superstition. Philosophy does not share the onesided enthusiasm for science but subordinates it to a broader conception of the sense of human existence. A scientist vouches for his thought, for truth, not for what happens to it in the course of history. Only practice verifies thoughts, their social usefulness and tests the scientific findings and value systems in the process proper of human existence.

Social practice of applying science in life is more complicated than the philosophical-theoretical aspects of science and values. A privileged position of science in social consciousness, its character of a productive power, economic instrument, is a specific feature of the socialistic society. Thereof, a danger follows of bureaucratization of science, restriction of freedom of investigation by functional aspects. Bureaucratization of science cannot, of course, destroy the creative cognition, but can considerably restrict it, particularly by limiting contacts with the world science and understanding the sense of cognition in a practiscic way. A scientist does not serve to practice by being immediately useful, but by his thinking. Not even the economic changes can be correct without humanistic starting points. A functioning reason is a precondition of a functioning economy.

The heart of the conflict of science with modern mythologies is the of all questions — truth which must be concealed by modern myths of success, money and power, unless truth itself is of functional significance for the governing institutions. To a desacrated man of industrial cultures, institutional ideologies are forced by mass communication means. These ideologies form an illusion of conformity with contemporaneous science. Institutions which dispose of the mythologies use their power to intervene as soon as a modern rationalist goes

beyond the limits of truth tolerated by the given institution and tries to destroy the myths. An analytical view of science reveals structural connections which are common to mass ideologies — viz. that they are variants of dogmas of revealed truth which cannot be investigated by critical thinking, that they are not rationally justifiable. That is why institutions which back up the mass ideologies, claim an interpretational monopoly, authoritative explanation of a dogma, obligatory character of the mythology. On the contrary, the scientific world outlook is an open system of verifiable findings; science considers the monopoly of a given truth a grave of truth. The relations between revealed truth, interpretation monopoly, and institutional function of myths are structural in character, are relatively independent on the contents of mythologies — ideologies, they form institutionally anchored closed systems and, as such, are at univocal contradiction with open systems of verification of truth and scientific methodology. European tradition of critical thought, the tradition of science, turns against old ideologies and philosophies as well as against new myths.